

*До спеціалізованої вченої ради
ДФ 41.086.012 у Національному
університеті «Одеська юридична
академія»
65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23*

ВІДГУК

опонента доктора юридичних наук, професора Шкути Олега Олеговича на дисертацію Мусиченко Ольги Михайлівни «Зрозумілість кримінального закону», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми. Основним джерелом сучасного кримінального права України є кримінальний закон, який виступає формою відображення змісту об'єктивних правових встановлень. Оскільки норми кримінального права є апріорі зрозумілими, іншими вони можуть ставати лише при їх неналежному викладенні в законі. Тому саме якісний закон, однією з техніко-юридичних властивостей якого є його зрозумілість, адекватно може передати об'єктивні закономірності суспільного розвитку, є гарантією правозаконності та стає ефективним механізмом реалізації кримінально-правових норм. Оскільки сучасний кримінальний закон може розглядатися як певний соціокультурний конструкт, спрямований на регулювання кримінальної активності, безсумнівно, його ефективність залежить від належного усвідомлення всіма суб'єктами дійсного змісту викладених у ньому встановлень. Зрозумілий кримінальний закон реалізує в повній мірі одне із основних завдань кримінального права – запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК України). Більш того, зрозумілість закону є складовою правових засад – правової визначеності та законності, які співвідносяться з принципом верховенства права.

Кримінальне право є особливим регулятором суспільних відносин, а зрозумілість є фактором впливу на елементи цих відносин: по-перше, за умови зрозумілого кримінального закону суб'єкти права можуть регулювати власну поведінку, не порушуючи кримінально-правових заборон, адже презумпція знання закону у вигляді формули «Незнання закону не звільняє від юридичної відповідальності» (ч.2 ст. 68 Конституції України) не може зводитися лише до формального опублікування нормативно-правового акта, це і його осмислення, розуміння; по-друге, передбачуваність реакції держави на факт вчинення кримінальних правопорушень залежить від зрозумілості закону, яким визначаються форми і засоби такої реакції; по-третє, через чітке визначення прав, обов'язків, повноважень забезпечується формування змістовних характеристик кримінально-правових відносин. Крім того, зрозумілість закону є важливою передумовою правильної й обґрунтованої кваліфікації кримінальних правопорушень, яка у свою чергу виступає обов'язковим елементом належного застосування норм кримінального права.

Незважаючи на наявність у кримінально-правовій науці досить великої кількості праць, присвячених кримінальному закону як специфічному

нормативно-правовому акту, дослідженню його властивостей, у тому числі й техніко-юридичних, юридичній техніці кримінального закону тощо, проте саме зрозумілість кримінального закону в них згадується лише дотично – або в контексті мовних вимог, в тому числі й до мови кримінального закону, або в розрізі проблем герменевтики кримінального закону, або як елемент правової визначеності. Це обумовлює актуальність і своєчасність даного дисертаційного дослідження.

Актуальність роботи Мусиченко О.М. підкреслюється не тільки тим, що в ньому комплексно досліджується поняття зрозумілості як якісної властивості кримінального закону, а й тим що обрана тема дослідження є своєчасною та відповідає п. 2.8 примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477, за якими проводиться захист дисертацій, а саме – вчення про кримінальний закон: системність і якість кримінального закону, закономірності і тенденції його розвитку і удосконалення; термінологія кримінального закону; тлумачення кримінального закону.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, у своїй більшості є обґрунтованими і переконливими.

Авторкою використано значну кількість вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України. Список використаних джерел складає 360 найменувань.

Дослідження здійснено спираючись на результати вивчення судових рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень, матеріалів кримінальних проваджень; огляди судової практики Верховного Суду; рішення ЄСПЛ; результати анкетування (124 респонденти) стосовно зрозумілості кримінального закону.

Уміле використання широкого спектру сучасних методів наукового пошуку також позитивно вплинуло на ступінь обґрунтованості сформульованих дисертанткою висновків і рекомендацій.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Комплексне опрацювання та систематизація відомостей з наукових джерел і норм права в їх генезисному та порівняльно-правовому аспектах дало можливість Мусиченко О.М. сформулювати своє бачення наукової проблеми та розробити власні наукові положення, висновки і рекомендації, що відзначаються достовірністю та характеризуються науковою новизною.

До найбільш вагомих наукових положень дисертації, що характеризуються новизною або її елементами, на думку опонента, слід віднести наступні:

1) уперше:

визначено поняття зрозумілості кримінального закону як якісної властивості кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності

закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками;

доведено, що зрозумілість кримінального закону є його спеціально-юридичною якісною властивістю, що впливає з правової визначеності, однак має прикладний характер, оскільки кримінальний закон через структурно-логічне, мовно-стилістичне оформлення набуває зазначеної властивості;

визначено принципи зовнішньої законодавчої техніки кримінального закону, до яких здобувач відносить основоположні засади, що обумовлюють вимоги, правила, прийоми зовнішнього оформлення законодавчої волі мовними засобами та структуризацією кримінального закону, та дотримання яких визначає якість кримінального закону, зокрема його зрозумілість, до яких належать такі: принцип адекватного вираження правового матеріалу в кримінальному законі, принцип економного використання мовних конструкцій кримінального закону, принцип доступності кримінально-правової норми;

встановлено, що засоби забезпечення зрозумілості закону виявляються на лексичному, граматичному (морфологічному та синтаксичному) мовних рівнях, а також окремим засобом є структуризація та розміщення правового матеріалу в КК України;

2) удосконалено:

наукові погляди на поняття кримінально-правового впливу, категорії якості закону, на роль та місце зрозумілості кримінального закону в системі правових принципів тощо

науковий підхід до систематизації компонентів законодавчої техніки кримінального закону, відповідно до якої мову та структуризацію віднесено до зовнішніх компонентів, які й визначають зрозумілість кримінального закону;

3) дістали подальшого розвитку:

наукові погляди на розуміння поняття та систематизацію якісних властивостей кримінального закону;

визначення та узагальнення загальних вимог до оформлення кримінального закону як виду нормативно-правового акта;

пропозиції стосовно зміни початку викладу диспозицій статей Особливої частини КК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження є конкретним внеском як у науку кримінального права, так і в практику застосування деяких положень кримінального закону. Викладені в роботі висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані у: *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження питань, пов'язаних із проблемами забезпечення зрозумілості кримінального закону, юридичної техніки (Акт про впровадження в науково-дослідну та освітню діяльність ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» результатів дисертації від 17 січня 2020 р.); *нормотворчій*

діяльності – для уточнення та вдосконалення окремих норм кримінального закону (Лист Голови робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Бауліна Ю.В.); *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення практики реалізації кримінально-правових норм (Акт впровадження Головного управління Національної поліції в Полтавській області від 3 серпня 2020 року (вих. №2728 від 05.02.2020); Висновок про можливість використання в діяльності Миколаївського апеляційного суду висновків, сформульованих в дисертаційному дослідженні від 26 серпня 2020 року (вих. №6-11/39/2020); *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення занять із дисциплін: «Кримінальне право України», «Вчення про кримінально-правові заходи впливу», «Теоретичні та практичні проблеми кваліфікації злочинів», «Проблеми сучасного кримінального права», «Кваліфікація корупційних злочинів», «Кваліфікація злочинів у сфері економіки» (Акт про впровадження в навчальну діяльність Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» від 02.09.2020); Акт про впровадження в науково-дослідну та освітню діяльність ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» від 17 січня 2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження викладено у 31 науковій праці, з яких: 2 опубліковані в колективних монографіях, 4 – у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 1 – у зарубіжному періодичному виданні та апробовано на 24 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях «круглих столів»

Оцінка змісту дисертації. Авторка правильно визначає мету дослідження і відповідно до неї визначає завдання дослідження.

Дисертація складається з анотацій українською й англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків (до кожного розділу та загальних висновків до всієї роботи), списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 281 сторінка, із яких основний текст – 221 сторінка, список використаних джерел – 37 сторінок (360 найменувань). П'яти додатків розміщених на 23 сторінках.

У *вступі* обґрунтовано вибір теми дослідження, висвітлено ступінь вивчення проблеми і зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів; подано інформацію про апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1. Історичні та доктринальні основи дослідження зрозумілості кримінального закону присвячено стану наукового вивчення проблеми зрозумілості кримінального закону й дотриманню зрозумілості кримінально-правових положень за окремими нормативними актами, які діяли на території

України.

Здійснений дисертанткою аналіз нормативних актів, які відображали кримінально-правові норми і діяли на території сучасної України дали їй змогу простежити поступовий розвиток юридичної техніки кримінального закону та виявити, якими засобами автори намагалися передати законодавчу волю так, аби її розуміли. (с. 61).

Дисертанткою вдало з застосуванням історико-правового методу досліджено нормативно-правові акти починаючи від Руської Правди (різних редакцій) (с. 28-36) закінчуючи Кримінальним Кодексом України 2001 р. та визначено, що на сьогодні вже мова йде про новітній етап становлення кримінального законодавства, на якому підвищення рівня доступності для сприйняття і розуміння населенням кримінально-правових норм, зниження можливості помилок чи зловживань при його застосуванні визначається однією з засад реформування законодавства.

У Розділ 2. *Поняття та загальні характеристики зрозумілості кримінального закону* визначено роль та значення зрозумілості кримінального закону задля його ефективного застосування; розкрито підходи до поняття зрозумілості в теорії права, нормативних актах та міжнародній судовій практиці; визначено дефініцію зрозумілості кримінального закону.

Слід погодитись з авторкою дослідження, що однією з незаперечних умов ефективності правової норми є її якість та висновком про те, що зрозумілість належить до якісних спеціально-юридичних властивостей кримінального закону, з одного боку, впливає із такої фундаментальної властивості кримінального закону як правова визначеність, а з іншого – техніко-юридичних (прикладних) властивостей кримінального закону, оскільки через структурно-логічне, мовно-стилістичне оформлення кримінального закону він набуває такої властивості як його зрозумілість (с. 10, 118).

Зрозумілість як властивість закону зумовила необхідність до проведення авторкою дисертаційного дослідження глибокого системного аналізу не тільки правової, а і суміжної категорії розуміння з точки зору філософії, юридичної герменевтики, психології, психолінгвістики тощо, з чим на наше глибоке переконання Мусиченко О.М. справилася, результатом чого став її висновок про те, що розуміння завжди тісно пов'язане не лише з об'єктивною інформацією, й з суб'єктивним фактором, оскільки розуміння тексту залежить від соціального досвіду та знань людини, тому для ефективної дії кримінального закону, законодавець повинен прагнути до створення такого тексту кримінального закону, розуміння якого адресатом, враховуючи суб'єктивний аспект, а також особливості рідної культурної традиції, призводить до якнайточнішого співпадіння з думкою адресанта комунікації.

На основі аналізу окремих термінів, що утворюють терміносполуку «зрозумілість кримінального закону», а також суміжних понять, дисертанткою на наш погляд правильно сформульовано дефініцію зрозумілості кримінального закону, під якою нею розуміється якісна властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного

законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками.

У Розділі 3. *Засоби забезпечення зрозумілості кримінального закону* охарактеризовано засоби зовнішньої законодавчої техніки як інструменту формування зрозумілого кримінального закону, розкрито шляхи забезпечення зрозумілості кримінального закону на лексичному рівні, та з'ясовано вплив граматичних ознак на зрозумілість кримінального закону

У ланцюгу донесення кримінально-значущої інформації до кінцевого суб'єкта: воля законодавця – її матеріалізація в кримінально-правовій нормі – інтерпретаційний текст суб'єкта пізнання кримінально-правової норми, надважливого значення набувають компоненти законодавчої техніки кримінального закону, які є специфічними.

Поділ лексики кримінального закону на групи: загальновживана лексика, юридична термінологія, спеціалізована неправова термінологія, дозволив дисертантці правильно сформулювати правила слововживання для кожної з цих груп, спрямовані на те, щоб кримінальний закон зберігав зрозумілість – його якісну властивість.

Ми погоджуємося із здобувачкою стосовно того, що при розробці нового КК України слід відмовитися від використаної в чинному КК України метонімії шляхом формулювання статей Особливої частини КК України через іншу граматичну конструкцію – «Особа, яка...», що дасть змогу уникнути проблеми віддієслівних іменників, які не завжди точно передають завершеність чи незавершеність дії, що враховуватиме особливості сучасної української мови і відновить національну традицію формулювання кримінально-правових норм.

Заслуговує на увагу також проведений дисертанткою порівняльний аналіз КК України та КК інших країн (Білорусі, Іспанії, Молдови, Польщі, ФРН, Японії) надав додаткової аргументації висновкам стосовно факторів, які сприяють зрозумілості кримінального закону, та додаткового обґрунтування пропозиціям щодо виділення окремого термінологічного розділу в кримінальному законі; особливостей пояснення спеціалізованих неправових термінів в КК України; відмови від метонімії шляхом зміни початку диспозицій Особливої частини КК України (с. 153, 154, 189-190, 221).

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Позитивно в загальному оцінюючи зміст рукопису дисертації, слід відзначити наявність у ньому ряду дискусійних питань, нечіткість і недостатню переконливість обґрунтування окремих положень, міркувань та висновків авторки, зокрема:

1). важливим структурним компонентом дисертаційного дослідження є його предмет. В 2011 році ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 9-10, 2011 «Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій (розроблено на підставі ДСТУ 3008-95 «Документи. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»)) (далі – Вимоги ВАК України), і по сьогоднішній день дані Вимоги є незмінними, зауважив, що назва дисертації

повинна бути лаконічною, без скорочень, відповідати обраній науковій спеціальності та суті вирішеної наукової проблеми (завдання), вказувати мету і предмет дослідження та його завершеність. Пунктом 3.4.1.3. Вимог *Мета і задачі дослідження* встановлено, що формулюється мета роботи і задачі, які необхідно вирішити для досягнення поставленої мети. Не слід формулювати мету як «Дослідження...», «Вивчення...», тому що ці слова вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету. Мета повинна бути сформульована таким чином, щоб указувати на об'єкт і предмет дослідження.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для дослідження.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта.

Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього спрямована основна увага дисертанта, оскільки предмет дослідження визначає тему (назву) дисертаційної роботи. Назва дисертації «Зрозумілість кримінального закону», проте авторкою предмет дослідження визначено більш ширше ніж тема дисертації, а саме: положення закону про кримінальну відповідальність, норми української мови, взаємозв'язки між ними.

2). У ході дослідження авторка допустила і ряд «тактичних» прорахунків, а саме:

визначивши у змісті дисертації (сторінки 2-3, 15) 9 підрозділів, тобто головних проблем для розробки, проте у той самий час, поставила для дослідження 10 завдань, сформулювала 17 елементів наукової новизни та 13 загальних висновків.

Такі ж помилки допустила Мусиченко О.М. і при формулюванні висновків по розділах дисертації (зокрема, при наявних у розділі 1 двох підрозділів є 10 висновків; у розділі 2 – відповідно 3 підрозділи та 9 висновків; у розділі 3 – три підрозділи та 10 висновків).

Все це свідчить про те, що здобувач дещо довільно (формально, абстрактно тощо) підійшла до оцінки своїх результатів дослідження, що знижує в цілому ефект їх значення як для теорії, так і для практики.

3). Враховуючи наявний процес підготовки нового КК України було б досить не зайвим отримання акту впровадження результатів даної наукової розробки у законотворчу діяльність.

4). Незважаючи на те, що дисертанткою вдало з застосуванням історико-правового методу повно досліджено нормативно-правові акти починаючи від Руської Правди (різних редакцій) (с. 28-36) закінчуючи Кримінальним Кодексом України 2001 р., нажалі у самій роботі періодів такого становлення нею визначено не було. Встановлено лише два таких періоди (у висновках до розділу 1 та в загальному висновку), а саме: період становлення національної традиції нормотворення (XI ст. – XVI ст.), за якого велика увага приділялася точності, простоті та зрозумілості кримінально-правових приписів, на відміну від тогочасних європейських актів тощо та новітній етап становлення кримінального законодавства, на якому підвищення рівня доступності для

сприйняття і розуміння населенням кримінально-правових норм, зниження можливості помилок чи зловживань при його застосуванні визначається однією з засад реформування законодавства.

На нашу думку доцільно було б виокремити й інші етапи, крім сучасного, починаючи від доби Київської Русі, Російської Імперії, Радянського Союзу тощо та провести їх відповідну систематизацію.

5). У роботі дисертантка вдало узагальнюючи отримані в ході дослідження результати, виводить авторську дефініцію зрозумілості кримінального закону, як якісну властивість кримінального закону, яка полягає у максимальній наближеності закладеного законодавцем змісту тексту кримінального закону, оформленого за допомогою відповідних засобів юридичної техніки, до внутрішнього інтерпретаційного тексту суб'єктів кримінально-правових відносин, а також тих суб'єктів, які є їх потенційними учасниками (с.110), але не виводить та не пояснює системоутворюючих ознак, що складають зміст даного поняття, що важливо з огляду формування енциклопедичних видань та інших нормативно-методичних та наукових джерел.

Зазначений підхід тільки б підвищив рівень репрезентативності та теоретичної і практичної значущості проведеного О.М. Мусиченко дослідження.

Зазначені зауваження носять дискусійний характер, відображають власну наукову позицію опонента і можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час прилюдного захисту дисертації.

Зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку праці здобувачки.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності).

Основні положення дисертації з належним ступенем повноти були відображені у наукових статтях, підготовлених та опублікованих дисертанткою, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертації.

Аналіз тексту дисертації Мусиченко О.М. «Зрозумілість кримінального закону» свідчить про відсутність порушень авторкою вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикацій чи фальсифікацій.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо удосконалення практики та кримінального законодавства в контексті його зрозумілості є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані авторкою висновки та рекомендації є достатньо аргументованими, характеризуються науковою новизною та мають значення не лише для науки кримінального права, а й для правозастосовної практики.

Дисертація написана грамотною юридичною мовою та оформлена відповідно до вимог, що ставляться до такого роду праць.

Дисертація відповідає науковій спеціальності, за якою здійснене дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація **Мусиченко Ольги Михайлівни «Зрозумілість кримінального закону»**, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань **08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**, є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального права, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03 квітня 2019 р. № 283), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 9–12 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, а її авторка **Мусиченко О.М. заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**.

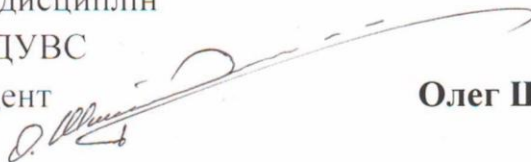
Опонент:

Завідувач кафедри

професійних та спеціальних дисциплін

Херсонського факультету ОДУВС

доктор юридичних наук, доцент

Олег ШКУТА

Підпис Шкути О.О засвідчую

Проректору державного університету –

декану Херсонського факультету

Олексій СОЛОВЕЙ

